

Materiał informacyjny o wystawie czasowej

Krzyżak jak malowany

Muzeum Zamkowe w Malborku
5 lipca 2024 – 1 października 2024

Miejsce ekspozycji: Zamek Średni – Kancelaria Wielkich Mistrzów, Sala Rady

Termin otwarcia: 5 lipca 2024

1 października 2024 (lub do końca roku)

Wprowadzenie w problematykę wystawy

W 2023 roku MZM zakończyło kilkuletni cykl wystawienniczy, którego główną osią była historia zamku i ludzi którzy to miejsce stworzyli, użytkowali i przekształcali. Procesy te rozciągnięte były na przestrzeni kilku stuleci od średniowiecza po wiek XX. Takie też ramy chronologiczne objął cykl czterech przekrojowych wystaw, z których tylko ostatnia ekspozycja ujmowała zabytki z wszystkich wymienionych epok.

Trwałym śladem po tych wystawach są ich katalogi i tomy z esejami dopowiadającymi wątki ukazane za pomocą zabytków.

Przyniosło to odświeżoną, a niekiedy nową perspektywę na część opisywanych przez historyków zjawisk. Zaskakującym efektem kwerend i obserwacji rynku antykwarycznego było ujawnienie, pojedynczych w prawdzie, ale nieznanych wcześniej badaczom zabytków z okresu nowożytnego. Jednym z nich jest sztandar procesyjny upamiętniający, jako założyciela Chełmna, wielkiego mistrza zakonu Hermana v. Salze.

Konserwacja tego jednostkowego materialnego świadectwa lokalnej pamięci o zakonie i historii regionu, przeprowadzona z inicjatywy i pod nadzorem MZM, oraz jego pierwszy publiczny pokaz w ramach ostatniej ze wspomnianych wystaw, stały się pretekstem dla dłuższej obecności tego zabytku będącego formalnie własnością parafii NMP w Chełmnie w naszym muzeum. Aby zaznaczyć rezultaty wycinka badawczych i kolekcjonerskich starań ostatniego ćwierćwiecza podjęto inicjatywę organizacji

niewielkiego pokazu nielicznej grupy zabytków ze zbiorów własnych MZM, które wraz z czasowo powierzonym sztandarem, łączy motyw ikonograficzny czyli postać krzyżaka.

Ekspozycja czasowa „Krzyżak jak malowany” zlokalizowana jest w Sali Rady Wielkiego Mistrza - niższej kondygnacji Pałacu Wielkich Mistrzów, budowli, której dwie reprezentacyjne sale głównego piętra, tj. Refektarze Zimowy i Letni, ozdobione są malowidłami ściennymi z całopostaciowymi wizerunkami Wielkich Mistrzów Zakonu. Te dwa zespoły malarskie pochodzą z odległych od siebie czasowo epok historycznych. Zachowane reliktoowo malowidła w Zimowym Refektarzu powstały w XV wieku, zatem w czasie, gdy Pałac, w którym się znajdujemy, był zamieszkiwany i użytkowany przez ukazane na nich postacie.

Wielcy mistrzowie w Letnim Refektarzu namalowani zostali w połowie XIX wieku, gdy byli już oni, tak w zamku malborskim, jak i całym regionie dawnych Prus Zakonnych, tylko odległym wspomnieniem.

Poprzez prezentowany tu zestaw zabytków, pokazujemy, w jaki sposób wizerunek krzyżaka stał się w epoce nowożytnej nośnikiem pamięci i refleksji historycznej.

W nawiązaniu do wspomnianych dwóch zespołów malowideł ekspozycja podzielona jest na dwie części o nazwach *Prezentacja* i *Narracja*.

Część pierwsza zbudowana jest z dwóch sekcji. Pierwsza to wizerunki wielkich mistrzów w Prusach (1-3), które były przejawem świadomości i refleksji historycznej mieszkańców regionu leżącego w granicach Królestwa Polskiego a należącego w średniowieczu do państwa krzyżackiego.

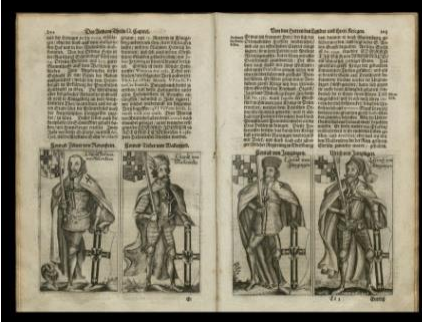
Sekcję zamyka portret wielkiego mistrza (4) z wiedeńskiej linii zakonu, która przechowała jej wygaszoną w Prusach tradycję religijną i strukturę organizacyjną.

Dodatkiem do tego wątku są przedmioty porcelanowe – elementy zastawy stołowej z wiedeńskiej rezydencji zakonu (5-7).

Sekcja druga prezentuje wygląd wielkich mistrzów i rycerzy zakonu funkcjonującego poza Prusami w epoce nowożytnej oraz wyobrażenia o wyglądzie krzyżaków w późnym średniowieczu (8-10).

Część II złożona jest z obrazów ukazujących sceny historyczne i fikcyjne w realiach historycznych, których uczestnikami są Krzyżacy (11-13).

Spis eksponatów

Lp	Wizerunek	Tytuł,
		CZĘŚĆ I (od 1 do 10)
1		<p><i>Portret Wielkiego Mistrza Konrada v. Jungingena</i> autor nieznany Kartuzy, 1738 rok płótno, farby olejne Muzeum Narodowe w Gdańsku</p> <p>Od 1824 do 1945 roku w zbiorach zamku malborskiego</p>
2		<p>Chorągiew procesyjna z portretem Wielkiego Mistrza Hermana von Salzy Antoni Marcinkowski (1803 – 1871) Chełmno, 1832 rok tkanina, płótno, farby olejne Parafia rzymskokatolicka Wniebowzięcia NMP w Chełmnie</p>
3		<p>Monografia historyczna Prus Królewskich i Książęcych pt.: <i>Stare i nowe Prusy, albo historia Prus w dwóch częściach...</i> oryginalny tytuł: <i>Alt- und Neues Preussen : oder Preussischer Historien zwey Theile, in derer erstem von desz Landes vorjähriger Gelegenheit und Nahmen... In dem andern aber von desz Teutschen Ordens Ursprung, desselben, wie auch der nachfolgenden Herschafft... mit sonderbahren Fleisz zusammen getragen /durch...</i> Christoph Hartknoch (1644-1687) Królewiec, 1684 rok druk, papier Muzeum Zamkowe w Malborku / Bibliotek Naukowa</p>

4		<p><i>Portret Wielkiego Mistrza Maksymiliana Franciszka Austriackiego (1756-1801)</i> autor nieznany Austria, lata 90. XVIII wieku płótno, farby olejne Muzeum Zamkowe w Malborku</p>
5-7		<p>Waza, sosjerka i kieliszek do jajka - elementy zastawy stołowej wielkiego mistrza Zakonu arcyksięcia Wilhelma Franciszka Habsburga (1827 – 1894) Wiener Porzellanmanufaktur Wiedeń, 1864 rok porcelana, złocenie, malowanie Muzeum Zamkowe w Malborku</p>
8-10		<p>Karty ilustracyjne ukazujące historyczne i aktualne stroje Zakonu Krzyżackiego z polskiego wydania niemieckojęzycznej książki autorstwa J. K. Wietza i Piotra Bohmanna pt. <i>Rys historyczny zgromadzeń zakonnych obojej płci wraz z rycerskimi zakonami i orderami państw</i>, t. III, <i>Zakony rycerskie i ordery państw</i>, Warszawa 1849 Tablice IX, XI, XII: <i>Rycerze czyli Kawalerowie Niemieckiego Zakonu albo Teutońskiego</i> <i>Wysoki Niemiecki Mistrz / Rycerz Niemiecki z wieku XIX</i> <i>Zakonnica Niemieckiego Zakonu / Kapłan Zakonu Niemieckiego</i> autor kompozycji nieznany płyta litograficzna opracowana w zakładzie J.V. Fleck & Co. Praga, 1821 rok odbitka z polskiego wydania Warszawa, 1848/49 papier, odbitka litograficzna</p>

		CZĘŚĆ II (od 11 do 13)
11		<i>Uczta w zamku malborskim</i> - ilustracja do powieści poetyckiej <i>Konrad Wallenrod</i> Adama Mickiewicza Feliks Sypniewski (1830-1903) Warszawa, 1876 rok papier, farby wodne
12		<i>Bitwa pod Grunwaldem</i> - szkic kompozycyjny Jan Matejko (1838 – 1893) Kraków, 1872 rok płótno, farby olejne
13		<i>Szkic postaci dostojnika zakonnego</i> Jan Matejko (1838 – 1893) Kraków, 1864 rok papier, ołówek

Szerszy komentarz do części pierwszej

Średniowieczne wizerunki wielkich mistrzów w Zimowym Refektarzu pełniły funkcję prezentacji najwyższych dostojników Zakonu jako zwierzchników organizacji religijnej i jednocześnie panów feudalnych na rozległym obszarze utworzonego przez nich państwa. Było to wizualne manifestowanie pozycji Zakonu w politycznej strukturze feudalnej Europy, w której Państwo Zakonne pozostawało bytem osobnym. Ten wizualny komunikat, skierowany przede wszystkim do gości i sprzymierzeńców Zakonu, dobitnie sugerował, że władza Wielkich Mistrzów, choć pochodząca z wyboru na urząd, zatem niezgodnie z obowiązującą zasadą dziedziczności, jest równoważna z tą dzierżoną przez świeckich feudałów: królów i książąt.

W epoce nowożytnej te i inne średniowieczne naścienne wizerunki dostojników Zakonu stały się inspiracją dla obrazów malowanych na deskach lub płótnach. Kompozycje te nie były już jednak przykładami korporacyjnej autoprezentacji, choć podobnie jak ich pierwowzory odwoływały się do religijnych i feudalnych ról ukazanych osób.

Po połowie XV wieku wskutek długotrwałych konfliktów i wojen z sąsiadami – Królestwem Polskim i Księstwem Litewskim – Zakon utracił znaczną część swojego

terytorium, które przy aprobacie i wsparciu jego mieszkańców zostało włączone do Królestwa Polskiego jako dzielnica nazwana Prusami Królewskimi.

Przedstawienia Wielkich Mistrzów sporządzone w XVII i XVIII wieku na utraconych przez Krzyżaków terenach tworzone i fundowane jako przejaw świadomości i refleksji historycznej mieszkańców tego regionu, przynależącego już wówczas od ponad dwóch stuleci do Królestwa Polskiego. Elita intelektualna tego regionu (mieszczanie, duchowni, akademicy) w pełni zdawała sobie sprawę z korzyści płynących z uwolnienia się ich poprzedników spod władzy Zakonu. Jednocześnie jednak zachowano szacunek dla części jego dziedzictwa - tej kulturotwórczej i duchowej.

W 1525 roku Państwo Zakonne w Prusach przestało istnieć.

Głębokie zmiany polityczne i religijno-społeczne, które doprowadziły do jego likwidacji nie spowodowały jednak, że Zakon Szpitala Najświętszej Marii Domu Niemieckiego przestał funkcjonować w ogóle. Choć jego członkowie, z Wielkim Mistrzem Albrechtem Hohenzollernem na czele, odrzucili zakony styl życia przeobrażając się w świecką, protestancką szlachtę, bracia zakonnicy w rozproszonych poza Prusami klasztorach pozostali wierni wielowiekowej tradycji.

Szerszy komentarz do części drugiej

Mniej lub bardziej dynamiczne sceny akcji z udziałem rycerzy Zakonu Niemieckiego zamieszczano w ilustrowanych kronikach tak w średniowieczu, jaki i w okresie wczesno-nowożytnym. Jednak aby obrazy narracyjne, tj. opowiadające historię z udziałem Krzyżaków, pojawiły się jako samodzielny temat malarski, musiały nastąpić ewolucyjne procesy w rozumieniu i postrzeganiu przeszłości.

Przełom nastąpił w czasie, gdy kultura europejska w pełni rozwinęła idee romantyzmu, a w sferze politycznej na czoło wysunęły się wartości wolnościowe wywołane wojnami napoleońskimi.

W latach 20. XIX w., powstawał cykl kilkunastu kompozycji ukazujących sceny z dziejów Zakonu. Zrealizowano je jako witraże do Letniego Refektarza w Malborku (zniszczone wskutek II wojny światowej) a także jako obrazy olejne. Równoległe dzieje Zakonu stały się kanwą dla romantycznych utworów literackich, m.in. powieści

poetyckiej Adama Mickiewicza pt. *Konrad Wallenrod*, które inspirowały artystów do ilustrowania fikcyjnych opowieści osadzonych w realiach życia braci zakonnych.

Po połowie XIX wieku, wraz z rozwojem nowoczesnej krytycznej myśli oceny przeszłości, przy jednocześnie utrzymujących się w zainteresowaniu artystów trendach postromantycznych, tematy związane ze średniowiecznymi rycerzami Zakonu Niemieckiego pojawiały się w twórczości malarzy z Europy Środkowej sporadycznie, ale otrzymywały dużą swobodę interpretacyjną. W odróżnieniu od realizacji z lat 20. XIX wieku, uzależnionych od państwowych zleceńodawców, czy wizji autora literackiego pierwowzoru, malarze sięgający po tematykę krzyżacką samodzielnie decydował o wyborze tematu i jego kształcie.

Ten aspekt artystycznej inwencji i kreacji, w ramach inspirowania się wydarzeniami historycznymi, na wystawie ilustruje twórczość Jana Matejki. Przywołana jest ona dwoma szkicami będącymi pracami przygotowawczymi do realizacji tematu zwycięstwa grunwaldzkiego z 15 lipca 1410 roku.

Już we wczesnym okresie twórczości Matejko sięgał do tematyki związanej z kulminacyjnym momentem wielkiej wojny Litwy z Zakonem Niemieckim, tj. bitwy grunwaldzkiej. W 1855 roku sporządził kompozycję pt. *Władysław Jagiełło z Witoldem modlący się przed bitwą pod Grunwaldem*.

Z biegiem lat krakowski mistrz rozwijał wątki tego tematu, dążąc do zilustrowania pełni tamtego doniosłego wydarzenia. W roku 1861 powstała praca, o charakterze wstępnego szkicu kompozycyjnego, zatytułowana *Władysław II na poboju grunwaldzkim*. Przedstawiono tam ciało Wielkiego Mistrza Ulryka Jungingena, przy którym stoją Władysław Jagiełło i grupa pokonanych i ocalałych z bitwy rycerzy zakonnych.

Prezentowane na wystawie szkice: ukazujące pokonanego w bitwie dostojnika zakonnego z 1864 roku, oraz samą batalię z 1872 roku, stanowią świadectwo pracy Matejki nad tematem grunwaldzkiego triumfu. Malarski szkic do *Bitwy pod Grunwaldem*, którą zrealizował do 1878 roku, ukazuje że finalne dzieło bez większych zmian kompozycyjnych powtarza układ z prezentowanego tu projektu (szkicu).

Więcej o obu szkicach, kontekście i okolicznościach ich powstanie można przeczytać tu:

<https://skarby.zamek.malbork.pl/skic-postaci-dostojnika-zakonnego-jana-matejki/>

<https://skarby.zamek.malbork.pl/matejko-w-prusach/>

Zaprezentowane na wystawie obrazy, grafiki i inne przedmioty są jednocześnie ilustracją badawczych i kolekcjonerskich działań Muzeum Zamkowego w Malborku podejmowanych przez ostatnie 25 lat.

Dwa spośród zaprezentowanych zabytków zostały wypożyczone od zewnętrznych partnerów Muzeum, które poddało je konserwacji (prace przeprowadziła konserwatorka dzieł sztuki Agnieszka Ruszkowska), co pozwala na ich publiczną prezentację, która nie była możliwa przedtem.

Pozostałe zabytki stanowią własność Muzeum Zamkowego, wszystkie one za wyjątkiem przekazanego w 1983 roku z Muzeum Narodowego w Warszawie szkicu Jana Matejki do *Bitwy pod Gunwaldem*, zostały zakupione w domach aukcyjnych i antykwariatach.